

D. Verhoeven, e. a., ed., *Klederdracht en kleedgedrag. Het kostuum van Harer Majesteits onderdanen 1898-1998* (Nijmegen: Sun, 1998, 207 blz., f49,50, ISBN 90 6168 647 4).

Ter gelegenheid van de kroning van Wilhelmina in 1898 organiseerde het Stedelijk Museum in Amsterdam een tentoonstelling over nationale klederdrachten. Fries, Volendams of Schevenings, Zeeuws en Veluws stonden samen symbool voor het nationale bewustzijn; de volkscultuur kreeg een politieke betekenis. Sindsdien bestaat er een hechte band tussen klederdrachten en verjaardagen van de koninginnen. Maar het Volendams kostuum leent zich ook goed voor de reclame. Vrouw Antje of het Zeeuws meisje staan symbool voor typisch Hollandse producten: kaas, aardappelen en haring, of margarine. Die mengeling van nationalisme, commercialisering en toch ook het authentieke gebruik van klederdrachten vormt een soort rode draad door dit boek over klederdrachten en kleedgedrag.

Wat is klederdracht precies? In de bundel wordt aan dit begrip — overigens nergens als zodanig beschreven — een ruime uitleg gegeven. Allereerst de streek- of groepsgebonden klederdrachten of kledingwijzen. Soms gaat het echt om streekdrachten, andere keren ligt de betekenis meer bij het kostuum, zodat ook hippiekleding, reformkleding of Marokkaanse (deedgewoonten in Nederland deel uitmaken van dit boek. Zoals wel meer bij bundels, zeker in dit geval met wel liefst 23 bijdragen van wisselende kwaliteit en diepgang, vindt elk wat wils.

Een van de thema's van het boek vormt een paradox. Juist de sterk streek- en plaatsgebonden drachten verbeelden samen de eenheid van de Nederlandse natie en hebben vooral een nationale betekenis. Op Koninginnedag worden oude streekdrachten weer uit de kast gehaald om de vorstin in lokale dracht te ontvangen. Ad de Jong toont aan hoe de volkscultuur en klederdrachten als politiek middel werden gebruikt om het nationalisme te bevorderen in een maatschappij waar door socialistische bewegingen en sterke verzuiling de nationale eenheid werd bedreigd.

Rond het thema kostuum en folklore is nog een zevental artikelen vergaard. Ook hier zou men een paradox kunnen ontdekken. Immers zodra er pogingen worden ondernomen om de streekdrachten voor verdwijning te behoeden, blijken de kostuums min of meer te verstarren en verdwijnen modeverschijnselen. Alles werd aan een soort regels gebonden. Vroeger paste men die drachten veel gemakkelijker aan. Zeer inspirerend is de bijdrage van Peter Thoben over het beeld en de functie van klederdrachten in de negentiende- en twintigste-eeuwse schilderkunst. Fascinerend is de combinatie die de auteur maakt tussen kunsthistorische stromingen en culturele opvattingen over het volk of nationalisme.

De samenstellers van de bundel wilden eigenlijk een beetje teveel: zij wilden sociale en culturele betekenissen blootleggen van klederdrachten, maar namen ook artikelen op over bijvoorbeeld hippies of bijzondere oranjésouvenirs. Wetenschappelijke literatuur over kleding is schaars en daarom zouden enkele voortreffelijke auteurs veel meer ruimte hebben moeten krijgen.

Thera Wijsenbeek-Olthuis

F. Demeyere, C. Pijpen, ed., *Over vrijzinnigheid gesproken. Verleden — heden — toekomst* (Brussel: VUBPress, 1998, 216 blz., BF 650 / f 35, 90, ISBN 90 5487 144 x).

De lezer van *Bijdragen en mededelingen* zal in deze gelegenheidsuitgave allicht vooral kennis willen nemen van de geschiedkundige en sociaal-wetenschappelijke bijdragen. De artikelen met historische inslag zijn helaas niet zeer overtuigend. Voor een buitenstaander vormen ze een nuttige introductie, maar wie het terrein enigszins kent, brengen ze weinig bij. Het zijn

overigens eerder essays dan uitgewerkte studies. Veel interessanter is vooreerst de sociologische studie van Mark Elchardus en vervolgens de politicologische discussietekst van Stouthuysen en Derks, die duidelijk door het denken van diezelfde Elchardus is geïnspireerd. Beide artikelen steunen op een maatschappijvisie die een normatief burgerschap als expliciet ethisch uitgangspunt neemt en die van daaruit de Belgische (georganiseerde) vrijzinnigheid met belangrijke vragen confronteert. Intellectueel zijn beide teksten daarom bepaald stimulerend. Zij kunnen analytisch op vele punten worden bijgetreden, doch niet op alle. Ik ga hier voorbij aan enige historische 'bijziendheden', maar wil toch enige kanttekeningen plaatsen bij de gehanteerde benadering.

Elchardus maakt enerzijds een analyse van de grotere kans van 'de' vrijzinnigen om extreem rechts te stemmen, zulks vanuit het concept van 'populistische ontvoogding'. Anderzijds wijst hij evenwel op de noodzakelijke voorzichtigheid bij het benaderen van de vrijzinnigheid als 'vertooggemeenschap' omdat een dergelijke categorie zich moeilijk laat afgrenzen. Dat laatste werpt meteen de vraag op of er dan wel relatief verre gaande conclusies kunnen worden getrokken omtrent de hele 'gemeenschap', ja zelfs of deze *überhaupt* wel bestaat in de zin die Elchardus eraan geeft. Het is maar zeer de vraag of de *sens commun*-concepten waarmee respondenten zichzelf benoemen wel kunnen worden gehanteerd als categoriëren van sociologische analyse zonder deze concepten zelf aan een voorafgaande objectivering te onderwerpen. Indien de term vrijzinnigheid zo breed kan worden gebruikt dat deze probleemloos inwisselbaar wordt met 'ongelovig' of 'onverschillig', dan houdt hij geen eigen descriptieve waarde meer over. De vrijzinnige organisaties hebben trouwens zelfbijgedragen tot die verwarring door hun claim de hele buitenkerkelijke 'gemeenschap' te vertegenwoordigen. Maar dat is niet alles. Elchardus koppelt het probleem van de electorale deviatie immers ook aan specifieke contradicties binnen het vrijzinnige ethos zelf. Hij doet dit echter zonder confrontatie met een 'controlegroep' die nochtans voor de hand lag, met name de Franstalige vrijzinnigen van België, die nagenoeg hetzelfde ethos dragen maar daar—kennelijk—een ander electoraal gedrag aan koppelen. Er is dus nood aan een verfijning van de concepten en ook aan meer epistemologische waakzaamheid teneinde de denkschema's van de georganiseerde vrijzinnigheid niet zomaar te veralgemenen of te reproduceren.

Stouthuysen en Derks' bijdrage, die de burgerschapsdiscussie binnen de vrijzinnige beweging wil aanzwengelen, heeft soms ook die tendens. Zo neigen de auteurs ertoe om weigering van organisatie (sommige vrijzinnigen wensen zich niet bij vrijzinnige verenigingen aan te sluiten omdat die hun individuele vrijheid zouden aantasten) en kritiek op erkenningsstreven (anderen wijzen erkenning en subsidiëring ten gelijken titel als de eredienssten af omdat daardoor de voordelige positie van het katholicisme wordt gelegitimeerd) zomaar op één lijn te plaatsen: dat is eigenlijk niets meer dan het modaal discours van de vrijzinnige 'top' over de veel linkere oppositionele stemmen in eigen rangen. Indien de critici de verzuiling afwijzen, dan zijn zij zeker niet tegen het organiseren van de vrijzinnigen: ze hebben wel andere doelstellingen, in de eerste plaats de volledige scheiding van kerk en staat. Mede daarom lijkt de schematisering van de burgerschapsmodellen waarmee Stouthuysen en Derks het debat richting willen geven iets te weinig aan een historische werkelijkheid te appeleren om echt hanteerbaar te zijn, spijs de kwalificatie als ideaaltype. Dat valt wellicht het meest op bij hun benadering van de 'antiklerikale staat', waarachter men allicht het Franse model met zijn strikte scheiding tussen kerk en staat kan lezen. Die 'antiklerikale staat' zou dan wel 'les valeurs républicaines' uitdragen maar de burger zou er als het ware naakt, zonder de defensieve buffer van de eigen organisaties in het middenveld, tegenover de (jacobijnse) staat komen te staan. Alleen: de dichtst bij het ideaaltype aanleunende casus vertoont een geheel andere empirische constellatie en laat zich dus bezwaarlijk vatten met deze conceptualisering. Frankrijks midden-

veld ziet er zeker anders uit dan bijvoorbeeld het Belgische, maar is het daarom minder rijk of representatief? Heeft het misschien een kleiner mobilisatievermogen? Een vergelijking dien-aangaande tussen de Belgische georganiseerde vrijzinnigheid en de Franse *laïcité* zou ongetwijfeld verrassende resultaten opleveren...

Laat deze kleine discussie met de auteurs echter niet verkeerd worden begrepen. Ze vormt vooral een aanzet tot een verscherping van de probleemstelling en het conceptueel instrumentarium. Elchardus, Stouthuysen en Derks hebben hoe dan ook een belangrijke verdienste wanneer zij de vrijzinnigheid confronteren met een noodwendige burgerschapsdiscussie, een debat dat daar thans nauwelijks wordt gevoerd of dan alleen om de status quo te bepleiten. En dat is nu precies wat de drie auteurs *niet* vooropstellen. Voor de toekomst zal het er minstens evenzeer op aan komen om de sociologische kennis omtrent het vrijzinnige milieu uit zijn huidige staat van gebrekkigheid te halen. Het zal daarbij een niet geringe opgave zijn om diegenen die zich identificeren met de *humanistische ethiek* van de Belgische vrijzinnigheid duidelijk te differentiëren van de massa van onverschilligen voor wie dit essentieel normatief gegeven van nul en generlei waarde blijkt te zijn.

Jeffrey Lessens

H. Beliën, M. Bossenbroek, G. J. van Setten, ed., *In de vaart der volken. Nederlanders rond 1900* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998, 332 blz., f49,90, ISBN 90 351 2006 x).

In de vaart der volken is een deel in een reeks biografische schetsen die in 1996 onder redactie van Beliën en anderen werd geopend met *Nederlanders van het eerste uur* (zie *BMGN*, CXI V (1999) 105-106). Ditmaal gaat het om vierentwintig personen, onder wie vier vrouwen, die omstreeks 1900 in de Nederlandse samenleving een prominente plaats innamen. Over de selectie wordt niets meegedeeld, maar blijkbaar wilden de samenstellers vooral aandacht besteden aan andere aspecten van het tijdperk dan de kunst en de literatuur. Doublures met recente omvangrijke biografieën zijn vermeden. De Beweging van Tachtig met alles wat daarop volgde, komt nauwelijks ter sprake. De nadruk ligt op de veranderingen in de samenleving, of misschien eerder nog op de transformatie van de Nederlandse bourgeoisie. Vrijwel alle personages in deze bundel, politici, militairen, ondernemers, wetenschapsmensen en maatschappijhervormers, waren afkomstig uit de gegoede burgerij. Zij traden de nieuwe tijd met groot idealisme tegemoet. Velen meenden dat zij hun leven in dienst stelden van een hoger doel.

De thematiek van verbetering en vooruitgang verbindt de portretten met oudere biografische reeksen als *Mannen en vrouwen van betekenis in onze dagen* en *Erflaters van onze beschaving*. Maar lichtende voorbeelden zijn deze mensen niet meer. De toon van de bijdragen is in het algemeen relativerend. De moeizame worsteling van Aletta Jacobs om toelating tot de universiteit wordt ontmaskerd als een mythe. De progressieve onderwijsmethoden waarmee Jan Ligthart beroemd werd, waren voor die tijd nauwelijks iets nieuws. Een zakenman als Van Eeghen profiteerde meer van de gunstige conjunctuur dan van oorspronkelijke economische inzichten. Waar de helden ontbreken, ontbreken ook de schurken. Snouck Hurgronje, de veel bekritiseerde theoreticus van het Nederlandse imperialisme, krijgt een voorzichtige rehabilitatie. Andere omstreden figuren, Kuyper, Van Heutsz, Mengelberg, worden mild en zonder polemiek beoordeeld. Over sommige problemen, bijvoorbeeld de politieke opinies van de latere Speenhoff, wordt zo geheimzinnig gedaan dat men er naar moet raden.

De meeste schetsen geven een duidelijk beeld van de historische betekenis van de betrokken persoon. Goed op elkaar afgestemd zijn ze niet. Ontstaan en verloop van de Atjeh-oorlog